

těchto oblastí. Text je proložen četnými citáty vybranými z korespondence současníků, pamětí či denního tisku. Touto pestroutou mozaikou se Pavle Horské podařilo přiblížit čtenáři mnohotvárnost urbanizačního procesu včetně jeho odrazu v životě jednotlivců, vliv urbánního způsobu života na akceleraci společenského vývoje, na přetváření elit a mentality městského obyvatelstva.

V následující kapitole *Urbanizace českých zemí za socialismu* se Jiří Musil chopil nevděčného úkolu zhodnotit vývoj českých měst v době centrálního plánování. Vysvětluje geopolitické důvody přesunu těžiště hospodářství i osídlení Československa na východ (jeho důsledkem bylo mj. i zpomalení růstu západočeských měst včetně metropolitní pražské oblasti), s důvěrnou znalostí vysvětluje i teoretické zázemí urbanistických koncepcí, dopady socialistické industrializace a zvláště zprůmyslnění bytové výstavby a budování velkých bytových souborů na vzhled i charakter měst. V samostatné podkapitole se věnuje sídlitím stavěným od 70. let snad u všech větších měst. Ani on se neomezuje na formální stránky vývoje městských sídel, podstatná část jeho výkladu se týká důsledků tohoto vývoje pro skladbu městského obyvatelstva, upozorňuje na nezamýšlené důsledky a problémy.

Kapitolou *Co se děje s českými městy dnes* Jiří Musil knihu završuje. Rozebírá různorodé procesy, které se po skončení centrálně řízených zásahů do rozvoje jednotlivých měst opětovně velmi rychle prosazují a mění jak vnější tvářnost českých měst, tak jejich obyvatelstvo. Objasňuje vliv, který mají změny politické orientace státu, hospodářského vývoje i vývoje demografického a sociálního na městské prostředí a strukturu osídlení vůbec. V samém závěru pak nastiňuje možný scénář budoucího vývoje, pro který bude rozhodující jak nová geopolitická situace České republiky, tak její vývoj hospodářský, sociální ale i demografický.

Nakladatelství Paseka vydalo *Zrod velkoměsta* ve velmi pěkné grafické úpravě. Je proto škoda, že v knize je tak málo obrazových

příloh. Vložená barevná příloha sice evokuje proměnu městského prostředí v době klasické urbanizace, ale to dle mého soudu nestačí. Uvítala bych alespoň jeden kartodiagram rozložení měst v České republice. Čtenář se tak musí paradoxně spokojit „pouze“ s vtipně zařazeným satelitním snímekem noční Evropy, kde intenzita záře pouličního osvětlení vypovídá o nejvyšší hustotě městských sídel, jež může symbolizovat i největší koncentraci lidských aktivit vůbec. Recenzovanou publikaci uvítají všichni, kdo se zajímají o urbanizaci jako takovou, o strukturální změny osídlení a geografii obyvatelstva a sídel, o sociologii měst nebo o dějiny obyvatelstva. Stane se jistě vyhledávanou příručkou i pro studenty těchto oborů.

Ludmila Fialová

Peter Demetz: Praha černá a zlatá. Výjevy ze života jednoho evropského města
Praha, Prostor 1998, 499 s.

I když po roce 1989 jezdí do Prahy hodně lidí z celého světa, a město je pro mnohé z nich objevem, na Západě o Praze mnoho knih – odhlédneme-li od turistických průvodců – nevychází. Mám tím na mysli knihy, které by se s hlubší znalostí věcí zamýšlely nad minulými osudy, současnou situací a rolí tohoto města v Evropě. Stačí srovnat počet knih, které byly v posledních dvou desetiletích napsány o Vídni nebo Budapešti nebo podívat se na obsah monumentální publikace Petra Halla *Cities in Civilization* z roku 1998, která se snaží ukázat na vztahy mezi kulturou, inovací a řádem měst. Tam lze nalézt kapitoly o Berlíně, Vídni, ale také o Glasgowu, Memphisu nebo Detroitu ve Spojených státech, Praha se tam však nevyskytuje. Z tohoto pohledu je záslužné, že Peter Demetz sepsal v angličtině „řetězec“ výjevů ze života Prahy. Kniha poskytuje zejména zahraničnímu čtenáři pohled na základní obrysy dějin Prahy v širším kontextu toho, co označujeme pojmem české dějiny. Českému čtenáři nabízí spíše informace a zamýšlení

nad dějinami pražských Židů, Němců a dalších etnických skupin, které v Praze žily. A je zapotřebí ocenit nakladatelství Prostor, že se ujalo českého vydání Demetzovy publikace.

Kniha zasluhuje pozornost českých sociologů z řady důvodů, podobně jako dílo Angela Marii Ripellina *Magická Praha*. V obou případech jde o pohled na dějiny Prahy z určité, někdy až jednostranné, perspektivy. Nemusíme s těmito perspektivami souhlasit, ale takové knihy provokují k přemýšlení nejen o osudech Prahy, ale i o osudech celé země. A to s daleko větší naléhavostí než standardní, na informace bohaté, avšak širší a hlubší stránky etnické a kulturní plurality nehledající knihy o dějinách Prahy z pera některých českých historiků. Zároveň však jak Demetzova, tak Ripelliniho kniha dokumentují rizika přílišného perspektivismu a obě otevírají kromě toho obecné otázky o vztahu historiografie a sociologie města. Mohou se napsat dobré dějiny jakéhokoliv města bez promyšleného výběru dat, ba dokonce bez jisté jednostrannosti pohledu? Lze pochopit vývoj města lépe z pohledu sociologického, který interpretuje město jako složitý sociálně-prostorový a vyvíjející se celek, systém? Řečeno jednodušeji, lze dnes napsat dobré a zároveň zajímavé dějiny města bez znalosti sociologie, antropologie, ale také urbaní ekonomie a geografie? A další otázka, lze napsat *zajímavé* dějiny jakéhokoliv města bez hluboké osobní motivace?

Peter Demetz nenechává čtenáře na pochybách o tom, jak přistupoval k sepsání knihy, kterou zde recenzujeme. Osobní motivace je nepochybně zdrojem toho, proč knihu napsal. Již jeho první věta v předmluvě je neobvyklá a současně hodně říkající o jeho motivech: *„Své rodné město miluji a zároveň nenávidím a mé sváříci se pocity neutišily ani opakované návraty do Prahy po převratu v roce 1989.“* A na další stránce pak vysvětluje, jak tento pohled na černou a zlatou Prahu konkrétně pojal: *„Rád bych načrtl hrstku vybraných kapitol věnovaných paradoxnímu příběhu, v němž zlaté barvy pyšné moci a tvůrčího majestátu císařů, umělců a učenců, jakož i lidí zatvr-*

zelých nezůstanou nedotčeny černí utrpení a mlčením obětí... Praha ve svých dlouhých dějinách poznala řadu masových vraždění, ať už je vyvolala luza řádící v ulicích, nebo byly zorganizovány úřady... Přesto však existovala četná období, v nichž pražská společnost žila pospolitě nebo alespoň vedle sebe...“

Motivem knihy, k němuž se autor znovu a znovu vrací, je dokumentovat proměny vztahů mezi třemi hlavními skupinami obyvatel Prahy v dlouhých dějinách města: vztahů mezi Čechy, Židy a Němci. Důraz je položen na osudy Židů a židovské kultury v Praze. Autor sám říká, že vzorem mu byla kniha Ilse Bareové *Vídeň* z roku 1966. Ta o ní podle Demetzova názoru psala jinak, než o ní píše oficiální rakouská historiografie, chtěla dějiny Vídně demytologizovat. A Demetz usiloval napsat o dějinách Prahy něco podobného. Odstraňování mýtů je sociologům ovšem činností velmi blízkou a i to je důvodem, proč je vhodné zabývat se v našem časopise Demetzovou knihou. Demetz, vedle úsilí ukázat na obtížnost a proměnlivost vztahů mezi třemi pražskými etniky a na úsilí odstranit idylický obraz etnických dějin Prahy, soustřeďuje svou energii také na popření dalšího mýtu. Tím je, jak říká „oblíbený pohled“ na Prahu jako na město magické. Demetz soudí, že tento pohled „vznikl poměrně nedávno na základě představy, že Praha v sobě skrývá více tajemství magické a mystické povahy než kterékoliv jiné evropské velkoměsto – nově vzkvétající turistický průmysl si tuto mystickou aureolu z obchodních důvodů velmi ochotně pěstuje.“ (str. 13) Jako literární historik nachází kořeny tohoto mýtu v textech mezinárodních cestovatelů, kteří přijížděli do Prahy na začátku a v polovině 19. století a byli ohromeni starými kostely a zchátralým židovským městem. Podobný obraz pěstovali čeští a němečtí dekadenti z konce 19. století, ale to již bylo uprostřed jednoho z největších civilizačních a hospodářských úspěchů českých zemí a Prahy obzvláště. Z české literatury se tento motiv začal ztrácet, aby znovu ožil opět v druhé polovině 20. století z domácích, avšak i zahraničních

zdrojů. Knih o magické, mystické, tragické a obecně o tajemné Praze bylo nepochybně napsáno více než o Praze praktické, pragmatické, o Praze „skutečnosti“, jak to vyjádřil český literární vědec Karel Krejčí v knize *Praha legend a skutečnosti* (1967). Demetz sleduje podobnou linii a vyzývá k realistickému poznání dějin i současnosti Prahy. Je vhodné připomenout, že takový realistický pohled na Prahu zastával i v řadě jiných souvislostí, zejména v esejí „Legenda o magické Praze“, který vyšel ve vídeňském časopise *Transit* č. 7 v roce 1994. A tento realismus ho jistě přitahoval k T. G. Masarykovi, jehož 3. díl „Ruska a Evropy“ připravil Petr Demetz k německému vydání v roce 1995.

Sociolog města ocení jakousi implicitní teorii, kterou lze vyčíst z Demetzovy knihy. Města se vyvíjejí v cyklech, doby růstu a rozkvětu se střídají se stagnací a úpadkem. To patří dnes mezi standardní pohledy historiků vnímavé sociologie města. Praha je jedním z učebnicových příkladů tohoto rysu vývoje měst. Autor za taková období vzruchu považuje Prahu Přemysla Otakara II., Karla IV., husitské revoluce 1415–1422, dobu Rudolfa II., Prahu T. G. Masaryka. Praha zažívala ovšem i dlouhé úseky úpadku a ztráty politického a kulturního postavení.

Je zajímavé, že Demetz nepovažoval za vhodné zabývat se podrobněji obdobím rozvoje Prahy v letech 1870 až 1910, které lze označit jako dobu formování moderní národní české společnosti. A to je velká škoda. Bylo to nejen období rychlého růstu města, vzniku velkých městských čtvrtí vyjadřujících ducha 19. století, stavby závažných technických děl, ale také výstavby kulturně významných budov, jakými bylo Národní divadlo, Národní muzeum, Rudolfinum, Muzeum města Prahy a další. Ty do značné míry vyjadřovaly specifické rysy českého národního hnutí. Už proto, že Demetz zdůrazňuje věcnou, praktickou a aktivní podobu Prahy, bylo by toto období zasluhovalo v jeho knize větší pozornost. Dotýká se jej pouze v souvislosti s asanací starého Židovského Města na konci 19. století. Celé této pro Prahu tak významné

době věnuje autor bohužel jen několik odstavců, i když to byl úsek dějin, který z hlediska sociologického, či přesněji řečeno z hlediska sociologie českého moderního nacionalismu a českých moderních dějin, byl klíčový.

O něco rozsáhlejší, ale podle mého soudu z hlediska porozumění tváře města také nedostatečný, je Demetzův pohled na Prahu barokní. A i když cituje řadu našich i zahraničních studií o českém baroku, unikla jeho pozornosti malá, ale pozoruhodná publikace Arne Nováka *Praha barokní* z roku 1938. Ostatně není v tom sám, i čeští historici ji nereflktují. Snad je Demetzův pohled na Prahu natolik formován jeho perspektivou literárního vědce, že význam architektury a urbanismu pro město zůstával trochu mimo zorné pole jeho pozornosti. To, že baroko vneslo do Prahy nové, nezvyklé a větší rozměry, je patrné každému, kdo si uvědomí urbanistická specifika Klementina nebo Černínského paláce ve srovnání s ostatními drobně strukturovanými částmi Starého Města a města Hradčan.

Nicméně autor hraje poctivou hru, chce především jako literární vědec a historik vědomě předvést jiné verze dějin Prahy, než to činí naše tradiční historiografie Prahy nebo dějiny pražské architektury. V tom je kniha zajímavá a osvěžující. A i když jde o specifický pohled, který je především zaměřen na vztahy mezi etnickými skupinami, které v Praze žily, neunikla Demetzově pozornosti klíčová dimenze dějin tohoto města: neobvyklá diskontinuita politicko-mocenských rámců, v kterých se odehrávaly dějiny této multietnické městské komunity. Myslím, že však nedostatečně poukázal i na další významnou kulturní dimenzi, která byla do značné míry důsledkem té první, tj. na diskontinuity a kontrasty prostorové, urbanistické a v uspořádání města. Praha byla a je městem kontrastů a napětí nejen v duchovním slova smyslu, ale i v prostorovém. A přitom Demetz tak dobře vnímá dějiny osídlení území Prahy, jak to předvádí v řadě kapitol knihy. Tu pestrost, mozaikovitost a vícejadermost města zná velmi dobře.

Osou knihy, kterou autor nezakrývá, jsou osudy Židů a Němců v Praze, i když vždy v širším historickém kontextu. To souvisí zřejmě s biografií a osobními motivy autora. Připomeňme je: Peter Demetz se narodil v Praze roku 1922. Matka byla Židovka a její rodiče se přestěhovali do Prahy z Poděbrad ve strachu z českého antisemitismu v době Hilsnerovy aféry. Jeho otec pocházel z chudé křesťanské rodiny z jižních Tyrol, která se rovněž přistěhovala do Prahy. Otec byl po válce dramaturgem německého Stavovského divadla, které bylo roku 1920 obsazeno českými demonstranty za účasti herců z Národního divadla. Demetz chodil do německé obecné školy a pak do českého gymnázia. Byl to častý případ a doklad příklonu pražských židovských a někdy i německých rodin k češství v demokratickém Československu. Za války byl z rasových důvodů v koncentračním táboře. Po válce začal studovat v Praze na Karlově univerzitě, jeho studijními obory byla germanistika a angličtina. Z Prahy odešel po roce 1948, působil krátce v rozhlasové stanici Svobodná Evropa a pak studoval v USA srovnávací dějiny literatur. Od roku 1956 učil na Yaleově univerzitě v New Haven a napsal řadu publikací z dějin evropských literatur. Zájem o české věci si stále zachovával. Po roce 1989 měl řadu přednáškových kursů v Praze, Brně a Ostravě. Obdržel vysoké vyznamenání České republiky z rukou prezidenta Havla.

Praha černá a zlatá je tedy pohledem na dějiny Prahy očima vysoce vzdělaného literárního vědce, který žil do svých 26 let v Praze. Dětství a kus mládí zažil v Masarykově Československu, pak přišla válka, koncentrační tábor, porážka nacismu, vystěhování Němců z republiky, komunistický puč, dlouhý život v nové vlasti a obnovení užších kontaktů s prostředím, odkud přišel. Demetzova kniha je tedy osobním vyrovnáním s Prahou. To jí dodává napětí, nezvyklost postřehů, a proto také některé české čtenáře nepochybně pobuřuje. Budou jí vytýkat, že toho černého je v ní příliš mnoho a že to vlastně nejsou dějiny reálné Prahy, nýbrž dějiny jedné stránky života tohoto města.

Vytýkat Demetzovi, že kniha není vyváženou historií Prahy, by bylo pošetilé. Autor svůj záměr vysvětlil hned na začátku. Kniha chce být reflexí o Praze, a to z určité předem sdělené perspektivy. Knihu lze pochopit také jako jeden z příspěvků ke komparativním dějinám české literatury, a zejména k dějinám středoevropského antisemitismu. A z tohoto hlediska odhaluje, zejména pro čtenáře, kteří se etnickými problémy profesionálně nezabývají, mnoho neznámých nebo tabuizovaných skutečností. V každé kapitole knihy je vždy poměrně značná část textu věnována postavení Židů ve městě. Demetz se např. podrobně zabývá postojem Přemysla Otakara II. k Židům, oceňuje velmi kladně jeho Statuta Judaerum, velmi kriticky se zmiňuje o poměru Karla IV. k Židům a připomíná i s pomocí textů rabína a básníka Avigdora ben Jicchak Kara hrůznost pražského pogromu za vlády Václava IV. v roce 1389. Demetz neváhá napsat o Karlu IV. větu: „Jeho podíl na norimberském pogromu... mne zaráží svou mimořádnou nechutností.“ (str. 149) Ve srovnání s tím jsou komentáře známých prací českých historiků města Prahy a doby Karla IV. mnohem mírnější anebo se poměrem Karla IV. k Židům prakticky nezabývají, jak je tomu v publikaci *Praha Václava Ledvinky a Jiřího Peška* z roku 2000. Vyváženejší jsou v tomto ohledu dvousvazkové *Dějiny Prahy* připravené kolektivem českých historiků a vydané nakladatelstvím Paseka v roce 1997. Bohatá na dokumenty o osudech Židů v Praze je samozřejmě publikace Tomáše Pěkného *Historie Židů v Čechách a na Moravě* z roku 1993, kterou Demetz ovšem zná. Postavením jednotlivých pražských etnik a jejich vzájemnými vztahy se autor zabývá i ve všech ostatních kapitolách. Snad i on sám je zdrcen dějinami Prahy psanými z perspektivy, kterou si vybral. Přesto je zřejmé i z Demetzovy knihy, že po katastrofách Židů v době vlády Marie Terezie se začalo za Josefa II. právní, sociální a lidské postavení Židů ve střední Evropě, přesněji řečeno v západní části Habsburské říše, zlepšovat a to platilo s různými výkyvy až do nacistického

období. Demetzova kapitola o Praze v době první republiky ukazuje přesvědčivě, jak se život Židů v Praze změnil k lepšímu, i když skrytý antisemitismus existoval dál. Problémem se staly vztahy Čechů a Němců.

Není pochyb o tom, že odstraňovat mýty a tabu je legitimní funkcí každé kritické společenské vědy, historiografie i sociologie. Z tohoto hlediska je třeba Demetzovo vyprávění o výjevech ze života Prahy ocenit velmi pozitivně. Přesto se nutkavě vtírá několik kritických otázek. Byl antisemitismus Prahy v dějinách Evropy něčím mimořádným? Nepochybně nikoliv a odvažují se tvrdit, že byl *summa summarum* méně agresivní než v mnoha jiných částech Evropy.

Krvavé pogromy na Židy ke konci 14. století vedly jen ve Španělsku k vyvraždění 50 až 70 tisíců osob. Řadu let postihovaly pogromy židovské obce ve Francii, Švýcarsku, Německu, Rakousku a také v českých zemích. Události spojené s vypovězením Židů ze Španělska v 16. století a role, kterou přitom hrála katolická církev, jsou dobře známy. Vlny pogromů a zabíjení však pokračovaly i v dalších stoletích. V 18. století v Rakousku a v Haliči, ke konci 19. století v Rumunsku, opět v Haliči, v carském Rusku. Byly jimi postiženy stovky ruských, polských a rumunských měst, počet obětí dosahoval mnoha tisíc. Jen v letech 1881–1917 se vystěhovalo z Ruska přes dva milionů židovských obyvatel, jak uvádí Tomáš Pěkný.

Praha nepochybně zažila – jak zdůrazňuje Demetz – ve svých dlouhých dějinách řadu masových vraždění, zažila také transporty do Terezína a do vyhlazovacích táborů. Ale co pak to byla *česká moc*, která organizovala holocaust pražských Židů? Copak lze ze zničení multietnicity vnitřních částí Prahy obviňovat pouze české etnikum? To na tragickém osudu Prahy po druhé světové válce mělo nepochybně svůj podíl, ale nebylo v tomto směru samo.

Kniha však vydává svědectví ještě o dalším velkém problému. O našem poměru k těm, kdo se vracejí anebo navštěvují znovu Prahu po dlouhém exilu, o našem často lhostejném vztahu k nim, ale také o jejich

nadějích, zklamáních, a také o jejich nepochopení toho, čím jsme prošli my zde. Demetz krásně líčí v poslední části své knihy pocity toho, kdo přišel zpět, když říká, že „brzy po ránu a za jasného světla, cítím se téměř jako doma...ale stačí chvilka, stín... a všechno se zhroutí a já si uvědomuji, že sem už nepatřím.“ (str. 454) Ale i my se můžeme a musíme ptát, když čteme některé nadměrně skeptické poznámky o stavu našeho města a celé země po půl století dvou diktatur, které zaznívají i v Demetzově knize: dovedete si v pravém slova smyslu představit to, co se tu dělo, jak jsme žili, co s námi těch padesát let udělalo? Rozumíte nám? Problém komunikace byl vždy jedním z nejtěžších problémů denního života, ale i sociologie.

Jiří Musil

Swianiewicz, P. (ed.): *Public Perception of Local Governments*

Budapest, Open Society Institute – Local Government and Public Service Reform Initiative (OSI/LGI), 2001

Nejprve pár slov o vydavateli. Zkratka OSI/LGI představuje organizaci se sídlem v Budapešti, která se věnuje podpoře „dobrého vládnutí“ v zemích střední a východní Evropy (CEE) a v nově nezávislých zemích (NIS), tedy v zemích „od České republiky až po Mongolsko“ (informační leták OSI/LGI). Kromě jiných činností naplňujících poslání organizace vydává OSI/LGI řadu publikací s tématy decentralizace, veřejné správy, veřejné politiky apod. Formát publikací je podobný: na začátku je úvodní studie editora k tématu obecněji, potom studie jednotlivých zemí zpracované odborníky z těchto zemí, obvykle podle více méně zadané osnovy a v předepsaném rozsahu. Jednotlivci nebo týmy odborníků z jednotlivých zemí se ucházejí o zpracování studie v konkursu inzerovaném na webové stránce OSI/LGI (<http://www.osi.hu/lgi>), tady lze také získat další informace o činnostech této organizace).